

yöresinin Mısır-ı Millî'ye dahil olup olmadığını sordu. Paşadan dahil olduğu cevabını alınca Maraş'ta kolordu kumandanı Selâhaddin Âdil Paşa ile görüşerek yardım vaadi aldı ve Reyhaniye'ye dönüp Reyhaniye Kuvâ-yi Milliye Çetesi'ni kurdu (Eylül 1920). Eylül 1921 tarihinde bir heyetle Ankara'ya giderek Mustafa Kemal ve Fevzi (Çakmak) paşalarla görüştü ve onlardan yardım sözü aldı. Reyhaniye'ye döndüğünde Mürselzâde Hakkı Bey'in kızı Medine Hanım'la evlendi. 20 Ekim 1921'de Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Ankara İtilâfnâmesi Antakya, İskenderun ve yöresini (İskenderun sancağı) Türkiye dışına bıraktı, ancak burada özerk ve Türkler'e ayrıcalık tanıyan bir idare kurulmasını öngördü. Tayfur Bey bu dönemde Hilâ-i Ahmer'in (Kızılay) Reyhaniye Komitesi'ni kurdu, fakat kendisi komitede yer almadı. Fransızlar'ın bölgede itilâfnâme hükümlerini yerine getirmemeleri ve idareyi sertleştirmeleri üzerine Tayfur Bey mücadeleyi örgütlemeyi hızlandırdı ve çok geçmeden arkadaşlarıyla birlikte Reyhaniye'yi terk edip Türkiye'ye geçmek zorunda kaldı. Gıyabında ölüm cezasına çarptırıldı. 1922 yılı ortalarında Adana'ya taşındı ve burada Antakya, İskenderun ve Havalisi Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurarak mücadelesini sürdürdü. Bu yoğun faaliyetleri yüzünden sağlığı bozuldu. Kasım 1924'te tedavi için Viyana'ya gitti. 1926'da Türkiye'ye döndü. Hariciye Vekâleti'nin girişimiyle Fransa'dan İskenderun sancağına giriş izni alan Tayfur Bey gördüğü baskı yüzünden 1927'den sonra Gaziantep, Adana ve İstanbul'da yaşamak zorunda kaldı. 1935'te Antalya bağımsız milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girdi. Mazbatasını aldıktan sonra Dolmabahçe Sarayı'na gidip Atatürk'e şükran ve tâzimlerini arzetti. Atatürk Tayfur Bey'e "Sökmen" soyağını verdi.

9 Eylül 1936'da Fransa ile Suriye arasında manda idaresine son vermeyi ve iki taraf arasında ittifak kurmayı amaçlayan bir anlaşma imzalandı. Bununla Ankara İtilâfnâmesi hükümleri hiçe sayılarak İskenderun sancağı Suriye'nin bir vilâyeti haline getirilmek isteniyordu. Adı geçen anlaşmada Antakya-İskenderun'la ilgili olarak, "Bu çevredeki muhtar idare, Suriye hükümetinin kurulmasından sonra Fransız mandasındaki aynı hukuk ve yetkilerle bağımsız Suriye'ye geçecektir" ifadesi yer alıyordu. Bu düşüncenin uygulamaya konulmasıyla İskenderun sancağı orada yaşayan Türkler'in haklarını garanti altına alan özel hukukî statüsünü kaybedecek,

Tayfur
Sökmen

dolayısıyla Türkiye'nin söz hakkı da kalmayacaktı.

1 Kasım 1936'da Atatürk meclisi açış konuşmasında Sancak (İskenderun) konusunun Türkiye için önemini vurguladı. 2 Kasım'da Tayfur Sökmen'le görüşen Atatürk, davaya resmen el koyduğunu ve Antakya-İskenderun yöresine Hatay adını verdiğini söyleyerek teşkilâtlanma konusunda tâlimat verdi. Ocak 1937'de varılan anlaşmaya göre Sancak iç işlerinde bağımsız, fakat dış işlerinde bazı şartlarda Suriye'ye bağımlı "ayrı bir varlık" olacaktı. 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti, Hatay için ayrı bir statü ve anayasa kabul etti. Yapılan seçimlerde Fransızlar, Türkler aleyhinde propaganda yaptılar. Türkiye bu duruma sert tepki gösterdi. Nihayet Hatay sorununun Türkiye ile Fransa arasında yapılacak görüşmelerle çözülmesine karar verildi.

Fransa, Avrupa'da giderek tehlikeli bir hal alan konjonktürü dikkate alarak Hatay konusunda uyumsuzlığa son vermek amacıyla Türkiye ile ikili görüşmelere razı oldu. Haziran 1938'de Antakya'da başlayan görüşmeler sonucunda 3 Temmuz 1938'de Türk-Fransız Askerî Antlaşması, 4 Temmuz'da da Türk-Fransız Dostluk Antlaşması imzalandı, seçimler tamamlandı. Nihayet 2 Eylül 1938'de Hatay Meclisi açıldı ve Hatay Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilân edildi. Tayfur Sökmen cumhurbaşkanlığına seçildi. Hatay Devleti Meclisi 23 Haziran 1939'da Türkiye'ye ilhak kararı aldı ve Hatay Devleti'ne son verdi. Cumhurbaşkanlığı görevi sona eren Tayfur Sökmen 1950'ye kadar Antalya, 1950-1954'te Hatay milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yer aldı. 7 Haziran 1968'de kontenjan senatörlüğüne seçildi. Bu görevi 2 Haziran 1974 tarihine kadar devam etti, ardından siyasi hayatı sona erdi. 3 Mart 1980'de vefat etti ve İstanbul'da Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedildi. *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar* adlı bir kitabı vardır (Ankara 1978).

BİBLİYOGRAFYA :

Hamdi Selçuk, *Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri*, İstanbul 1972, tür.yer.; Mehmet Tekin, *Hatay Basın Tarihi*, Antakya 1985, tür.yer.; a.mlf., *Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen*, Antakya 2002.

ŞERAFETTİN CAN ERDEM

SÖKMEN b. ARTUK

(ö. 498/1104)

Artuklular'ın

Hısnıkeyfâ kolunun kurucusu
(1102-1104).

Artuklu Beyliği'nin atası Artuk b. Eksük'ün oğludur. Artuk Bey'in Kudüs Selçuklu valisi iken ölümü üzerine (484/1091) Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti Hükümdarı Tutuş onun yerine iki oğlu Sökmen ile Necmeddin İlgazi'yi tayin etti. Sökmen ve İlgazi, Suriye ve el-Cezîre'de meydana gelen siyasi ve askerî olaylar sebebiyle devamlı olarak Kudüs'te kalamadıklarından şehri nâibleri vasıtasıyla idare ettiler.

Tutuş'un ölümünün (488/1095) ardından yerine geçen oğlu Rıdvân, daha önce babasının hâkimiyetinde olan Diyarbakır bölgesini ele geçirmek için yola çıkıp Tutuş'un 486'da (1093) Sökmen'e iktâ etmiş olduğu Suruç'a (Serûç) yönelince Sökmen ondan önce şehre gidip savunma önlemleri aldı. Bunun üzerine Rıdvân Halep'e döndü ve bu defa Dimaşk'ta kendisinden ayrı bir Selçuklu Melikliği kuran kardeşi Dukak'a karşı savaş hazırlıklarına başladı. Bu sırada Suruç'ta bulunan ve kalabalık bir Türkmen kuvvetine sahip olan Sökmen'i kendisine yardım için Halep'e davet etti. Sökmen de emrindeki kuvvetlerle Fırat'ı geçtikten sonra yolda rastladığı Rakka Emîri Yûsuf b. Abak'la beraber Halep'e yöneldi. Sökmen ve Yûsuf'un kendisine saldıracakları endişesine kapılan Rıdvân onları Mercidâbık yakınlarında karşıladı. Sökmen, Rıdvân'la savaşmak niyetinde olan Yûsuf'tan ayrılıp Rıdvân'la birlikte Halep'e geldi. Rıdvân gösterdiği bu sadakatten dolayı Maarretünnu'mân'ı Sökmen'e verdi. Dukak'a karşı Dimaşk'a saldırıya geçen Rıdvân'ın yanında yer alan Sökmen, bu sırada kardeşi İlgazi'nin Dukak tarafından hapsedildiğini öğrenince Kudüs'e giderek kardeşinin nâiblerini bertaraf edip şehrin yönetimine tek başına hâkim oldu (489/1096). Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti'nin Halep ve Dimaşk merkez olmak üzere ikiye ayrılmasıyla zayıf duruma düşmesini fırsat bilen Mısır Fâtîmî Halifesi Müsta'fi-Billâh, Efdal b. Bedr el-Cemâli kumandasında bir ordu göndererek Kudüs'ü işgal

etti (Şâban 491 / Temmuz 1098). Sökmen, daha sonra buraya geldiği anlaşılan kardeşi İlgazi ve bütün Artuklu ailesi mensuplarıyla beraber Kudüs'ten ayrılıp Halep'e Melik Rıdvân'ın yanına gitti (Muharrem 490 / Aralık 1096 – Ocak 1097). Bu sırada Dukak Halep çevresini yağmalamaya başlayınca Rıdvân, Sökmen ve diğer müttetikleriyle birlikte kardeşinin üzerine yürüdü. Sökmen, Kuvayk çayı kıyısında yapılan savaşta (5 Rebîülâhîr 490 / 22 Mart 1097) büyük cesaret ve kahramanlık gösterdi (İbnü'l-Adîm, II, 126). Aynı yıl Müsta'î-Billâh Rıdvân'a haber gönderip Fâtımîler adına hutbe okutursa Dukak'a karşı kendisini destekleyeceğini bildirdi. Rıdvân'ın bu teklifi kabul edip Fâtımîler adına hutbe okutması Sünnî İslâm dünyasında büyük tepkiyle karşılandı. Bu uygulamaya karşı çıkan emirlerin başında yer alan Sökmen hutbenin tekrar Abbâsiler adına okunmasında önemli rol oynadı.

Haçlılar'ın Antakya yönüne harekete geçmeleri üzerine Vali Yağısıyan, başta Büyük Selçuklu Sultanı Berkıyruk olmak üzere Musul Selçuklu Valisi Kürboğa, Dımaşk ve Halep Selçuklu melikleri Dukak ve Rıdvân, Humus Emîri Cenâhüddeve Hüseyin, Sincar Emîri Arslantaş ve Suruç Emîri Sökmen'e haber göndererek Antakya'ya yardıma gelmelerini istedi. Adı geçen emirler arasında yapılan toplantıda Sökmen, önce Diyarbakır bölgesine gidilip burayı hâkimiyet altına aldıktan sonra buradan sağlanacak kuvvetlerle Haçlılar'a karşı savaşılmasını teklif etti. Teklifinin kabul edilmesine kızan Sökmen, Rıdvân'ın saflarından ayrılıp Dukak'ın tarafına geçti. Haçlılar'ın Antakya'yı işgali üzerine (491/1098) Selçuklu ordusu Musul Valisi Kürboğa komandasında harekete geçti. Bu orduya diğer emir ve meliklerle birlikte Sökmen de katıldı. Kürboğa'nın isabetsiz kararları yüzünden beraberinde bulunan emirler Selçuklu ordusundan ayrılırken Sökmen de bir süre daha savaştıktan sonra çekilmek zorunda kaldı.

Sökmen, yönetimini yeğeni Belek b. Behrâm'a bıraktığı Suruç'un Baudouin tarafından işgal edilmesi yüzünden (Temmuz-Ağustos 1098) şehri geri almak için harekete geçti. Şehrin senyörü Foulque de Chartres ve yeni Urfa kontu II. Baudouin beraberlerindeki Ermeni askerleriyle birlikte Suruç'u savunmaya başladılar. Yapılan şiddetli savaş sonunda Haçlı ve Ermeni kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğratıldı. Ölüler arasında Foulque de Chartres de bulunuyordu. II. Baudouin güçlükle Urfa'ya kaçtı (Rebîülevvel 494 / Ocak 1101).

Hayatlarından endişeye kapılan hristiyan halkı, Latin Piskoposu Benedict ile birlikte iç kaleye çekilerek Sökmen'in kuvvetlerine karşı direnişi sürdürdüler. Bunun üzerine Sökmen iç kaleyi kuşatıp şiddetle sıkıştırmaya başladı. Öte yandan Urfa'ya kaçmış olan II. Baudouin, Antakya'ya giderek oradan sağladığı yeni kuvvetlerle Suruç'a yönelip savaşa katılınca Sökmen iç kaleyi kuşatmaktan vazgeçip II. Baudouin ile savaşa girişti. Urfa kontunun Suruç'a gelip savaştığını haber alan iç kaledeki halk aşağı inip Türk kuvvetleriyle yeniden savaşa başladı. Sökmen düşman kuvvetlerini bozguna uğratmak üzereyken bir bölüm Türkmen'in kendisinden ayrılıp savaş meydana terketmesi yüzünden Suruç'tan çekilmek zorunda kaldı. Böylece Suruç yeniden Haçlılar'ın işgaline uğramış oldu.

Musul Selçuklu Valisi Kürboğa, İmâdüddin Zengî b. Aksungur ile birlikte İnalöğulları'nın elinde bulunan Âmid'i kuşatmaya başlayınca (494/1101) Şehrin emîri İbrâhim b. İnal bu sırada Suruç'u terketmiş bulunan Sökmen'den yardım istedi. Sökmen yeğeni Yâkûti ile birlikte İbrâhim'in yardımına gitti. Çarpışmalar sırasında Yâkûti, Kürboğa kuvvetleri tarafından esir alındı ve Mardin Kalesi'ne hapsedildi. Kürboğa, savaşı kazanmasına rağmen sağlam surlara sahip olan Âmid'i ele geçiremeyeceğini anlayıp buradan ayrıldı.

Bu olayın ardından Cezîre-i İbn Ömer hâkimi Çökürmüş'ün saldırısına uğrayan Musul hâkimi Türkmen Mûsâ, Diyarbakır bölgesinde bulunan Sökmen'e haber gönderip kendisine hâkimiyetinde bulunan Hısnıkeyfâ (Hasankeyf) ile birlikte 10.000 dinar vereceğini, buna karşılık Musul'a yardımına gelmesini bildirdi. Sökmen'in Türkmen Mûsâ'nın yardımına gittiğini öğrenen Çökürmüş hemen kuşatmayı kaldırıp Musul'dan ayrıldı. Türkmen Mûsâ, Sökmen'i karşılamaya giderken bir suikast sonucu öldürüldü. Sökmen, Mûsâ'nın kendisine vermeyi vaad ettiği Hısnıkeyfâ kalesini Mûsâ'nın buradaki nâiblerinden teslim aldı (495/1102). Böylece Hısnıkeyfâ'ya hâkim olan Sökmen burada ilk Artuklu Beyliği'ni kurdu.

Necmeddin İlgazi, Büyük Selçuklu Devleti tahtında hak iddia eden Melik Muhammed Tapar'ın Bağdat şahnesi idi. Selçuklu Sultanı Berkıyruk'un Gümüştegin el-Kaysarî'yi Bağdat şahneliğine tayin etmesi üzerine İlgazi bu sırada Hısnıkeyfâ'da bulunan Sökmen'e haber gönderip yardım istedi. Bağdat'a hareket eden Sökmen, yolu üzerinde bulunan Tikrit'i işgal ettikten

sonra Bağdat yakınlarındaki Remle'de kargâh kurdu. Kendisine katılan İlgazi ve Hille Emîri Seyfûddeve Sadaka ile birlikte Bağdat civarında bulunan Düceyl ırmağı yöresindeki bütün köyleri yağmaladı. Çevrede şiddetli bir yiyecek sıkıntısının başlaması ve halkın güç duruma düşmesi üzerine Halife Müstazhir-Billâh şahne Gümüştegin'i Bağdat'tan uzaklaştırdı ve İlgazi şahnelik görevine iade edildi.

Sökmen, yeğeni Ali'nin Mardin'i Çökürmüş'e teslim etmek istediğini öğrenince Mardin'e yürüyüp şehri onun elinden aldı. Buna karşılık kendisine Cebelcûr'u (Çapakçur) verdi (496/1103). Aynı yıl yeğeni Yâkûti'nin öldürülmesinden sonra Re'sûl'ayn da Sökmen'in hâkimiyetine girdi. Böylece Sökmen askerî ve iktisadî açıdan Diyarbakır bölgesinin Hısnıkeyfâ ve Mardin gibi iki büyük merkezini egemenliği altına almış oldu. Ancak Diyarbakır bölgesi sadece iki yıl (1102-1104) Sökmen'in idaresinde kaldı. Onun 498'de (1104) ölümüyle beylik Mardin ve Hısnıkeyfâ Artukluları olmak üzere iki kola ayrıldı.

Urfa Kontu II. Baudouin ve kardeşi Joscelin'in çok sayıda Türkmen'in bulunduğu Diyarbakır bölgesiyle Suriye'nin bağlantısını kesmek amacıyla iç karışıklıkların hüküm sürdüğü Harran'ı kuşattıklarını haber alan Sökmen, Çökürmüş'le aralarındaki düşmanlığı bir tarafa bırakarak harekete geçti ve 10.000 kişilik bir kuvvetle Re'sûl'ayn'a geldi. Sökmen ile Çökürmüş, 9 Şâban 497'de (7 Mayıs 1104) II. Baudouin ve Joscelin'in kuvvetleriyle savaşa tutuştilar. Sökmen ve Çökürmüş, Haçlılar'ı Belih çayı yöresinde pusuya düşürüp büyük bir kısmını kılıçtan geçirdiler. II. Baudouin ve Tel Bâşir Senyörü Joscelin de Courtenay esir alınarak Sökmen'in çadırına götürüldü. Antakya Prinkepsi Bohemund ve Tankred âni bir saldırıya geçmek üzere bir tepenin arkasında bekliyorlardı. Haçlı ordusunun bozguna uğradığını görünce geceleyin gizlice kaçmak zorunda kaldılar. Böylece Haçlılar'a ilk büyük darbeyi vuran Sökmen düşmanları bir süre takip edip geri döndü. Haçlı Kontu II. Baudouin'in Çökürmüş'ün adamları tarafından fidye amacıyla kaçırıldığını gören askerlerinin öfkesini de, "Müslümanların bu gazâdan duydukları sevinç bizim aramızdaki karışıklıktan dolayı kedere dönmessin" diyerek yatıştırdı. Daha sonra esir alınan veya öldürülen Frank askerlerinin elbiselerini askerlerine giydirerek başta Şabahtan (Şeyhan) bölgesindeki bazı kaleler olmak üzere civardaki birçok Haçlı kalesini kolayca ele geçirdi. Ardından Hısnıkey-

fâ'ya dönen Sökmen'in yiğitliği ve savaş kabiliyeti bütün İslâm dünyasına yayıldı.

498 (1104) yılında Haçlı saldırıları karşısında çok güç duruma düşen Trablusşam Emîri Fahrülmülk İbn Ammâr, Sökmen'i yardımına çağırdı ve kendisine istediği kadar para ve asker vereceğini bildirdi. Sökmen, Trablusşam'a sefer hazırlıklarına başladığı sırada Dimaşk Emîri Tuğtegin, Sökmen'e bir mektup göndererek ölmek üzere olduğunu, ölümünden sonra Dimaşk'ı koruyacak bir kimsenin bulunmadığını, Haçlılar'ın şehri kolayca işgal edebileceklerini bildirdi ve Dimaşk'a hâkim olmasını vasiyet etti. Sökmen de Dimaşk'ın korunmasının İslâm âlemi için daha önemli olduğunu düşünüp Dimaşk'a hareket etti. Bu arada Tuğtegin'in vasiyetini ve Sökmen'in şehri teslim almak için gelmekte olduğunu öğrenen maiyeti endişeye kapılıp Tuğtegin'e bu teklifin isabetli olmadığını söylediler ve Sökmen'i şehre sokmamak için bazı tedbirler aldılar. Dimaşk yakınlarındaki Karyeteyn'e gelmiş olan Sökmen difteri hastalığına yakalandı. Durumunun ağırlaştığını gören yakın adamları Hısnıkeyfâ'ya geri dönmesi tavsiyesinde bulundularsa da o kabul etmedi. Bir süre sonra hastalığı daha da arttı, 1 Safer 498'de (23 Ekim 1104) Karyeteyn'de öldü ve Hısnıkeyfâ'ya götürülüp orada defnedildi (İbnü'l-Kalânîsî, s. 147; İbnü'l-Esîr, X, 390). Hısnıkeyfâ'da ilk Artuklu Beyliği'ni kuran Muînüddin Sökmen çok zeki, kabiliyetli, ileri görüşlü, iyilik yapmayı seven, dindar bir Türkmen beyi idi. Babası Artuk Bey gibi savaş yöntem ve tekniğini iyi biliyordu. İslâm topraklarında devamlı olarak ilerleyen ve hâkimiyet sahalarını genişleten Haçlılar'a karşı kazandığı Belih çayı zaferiyle müslümanların Haçlılar karşısındaki gerileişini durdurmayı ilk defa o başarmış, böylece İslâm âleminde Haçlılar'a karşı direnme, savunma ve hücum enerjisinin doğmasına sebep olmuştur. Ölümünden sonra Hısnıkeyfâ ve Mardin'de oğlu İbrâhim hüküm sürmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 32, 132, 133, 135, 138, 143, 147; İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid* (nşr. Bedevî Abdüllatif Avad), Kahire 1959, s. 269, 271, 272-274, 277, 279, 283; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 390; ayrıca bk. İndeks; a.mlf., *et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevşil* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât), Kahire 1382/1963, s. 30; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, II, 123, 124, 125, 126, 127, 129; İbn Müyesser, *Ahbâru Mısr* (nşr. H. Massé), Kahire 1919, II, 37, 38; Bedreddin el-Aynî, *İkdu'l-cümân*, TSMK, III. Ahmed, nr. 2911/a 12, III, vr. 211^{a-b}, 213^a, 221^b, 223^a, 225^b, 231^a; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*

(952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) (nşr. ve trc. H. D. Andreasyan), Ankara 1962, s. 234, 251; *el-Hurûbü's-Şalibiyye fi âşâri's-Süryâniyye* (trc. İshak Ermele es-Süryânî), Beyrut 1929, s. 36, 37; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 139-145; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 30, 33, 34, 36, 52, 89, 91; İmâdüddin Halîl, *el-İmâratü'l-Artukîyye fi'l-Cezire ve's-Şâm*, Beyrut 1400/1980, s. 65-92; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi: 1098'den 1118'e Kadar*, Ankara 1990, I, 47, 50, 77-80, 86, 90, 92, 93, 95-96, 98-102, 112-115; Ali Sevîm, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 2000, s. 163-164, 166-169, 171-172, 175-176, 183-184, 188, 197, 245-249; a.mlf., "Artukoğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri", *TTK Belleten*, XXVI/103 (1962), s. 501-520; a.mlf., "Sökmen", *İA*, X, 463-466.

ALİ SEVİM

SÖKMENLİLER

(bk. AHLATŞAHLAR).

SÖMÜRGEÇİLİK

"Bir devletin kendi sınırları dışında kalan genelde deniz aşırı toprakları askerî müdahale başta olmak üzere çeşitli yollarla ele geçirmesi ve orada hâkimiyet kurup yerli toplumlar üzerinde siyasî, iktisadî ve kültürel alanlarda üstünlük sağlayarak bunların her türlü imkânlarını kendi menfaati için yağmalaması" şeklinde tarif edilebilen sömürgecilik, Antikçağ'dan modern zamanlara kadar gelen bir süreç içinde farklı şekillerde uygulanmış ve uluslararası ilişkilerin en kapsamlı anlaşmazlık ve çatışma konularından biri haline dönüşerek insanlık tarihini utanç verici sayfalarla doldurmuştur. Tazını ve görüntüsünü değiştirmiş olmakla birlikte günümüzde de devam eden sömürgeciliğin bütün yönleriyle sistemli bir şekilde uygulanması XVI. yüzyılın başlarına rastlamaktadır.

Antikçağ'dan itibaren kendi bölgelerinde güçlenen pek çok devlet, hâkimiyet alanları dışındaki yerlere vatandaşlarından oluşturdukları küçük toplulukları gönüllü veya zorunlu olarak yerleştirmiştir. Başlangıçta bu yerleşmelere işaret etmek üzere Latince *colonus* ve *colonia* kelimeleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan *colonia* (bir yere göçüp yerleşme) Roma İmparatorluğu döneminden itibaren "sömürge" anlamında kullanılmış ve daha sonra bundan *coloniser* (sömürgeleştirmek) ve *colonisation* (sömürgeleştirme) gibi kelimeler türetilmiştir. Özellikle modern dönemde sömürgeleştirmeye ve sömürgeciliğe Arapça'da *isti'mâr*, sömürgeleştirilen yere müs-

ta'mere, Türkçe'de ise *müstemleke* denilmiş ve sömürmek fiilinden sömürge ve sömürgecilik kelimeleri türetilmiştir.

XIX. yüzyılın ortalarında giderek yaygınlaşan ve XX. yüzyılın başında yeryüzünün birkaç ülkesi hariç tamamını işgal ederek sömürgeleştiren Avrupalı büyük güçler, tarihte en fazla Roma dönemindeki sömürgeci teşkilâtlanma ve askerî güç kullanımı usulünden etkilenmiştir. Romalılar da modern Avrupa sömürgeciliğinde olduğu gibi yerlilerin imkânlarına el koymakla yetinmeyip onlara köle muamelesi yapmıştır. Milâttan sonra V. yüzyılın ikinci yarısında Batı Roma'nın özellikle Kuzey Afrika'daki sömürgelerinde Vandallar tarafından yenilgiye uğratılmasıyla birlikte büyük bir çöküntü yaşaması, böylece Eskiçağ'ın sona erip Ortaçağ'ın başlamasıyla birlikte Akdeniz havzasında Bizans hâkimiyeti üstünlük kazanmış, Roma döneminin benzeri olan uygulamalar bu dönemde de devam etmiştir.

Yeni bir çağın başlamasıyla oluşan dönüşüm, İslâmiyet'in Arap yarımadası sınırlarını aşarak Asya, Afrika ve İber yarımadasından Avrupa'nın batı bölgelerine kadar yapılan fetih hareketleriyle hız kazanmıştır. Bu yayılma yeryüzünün en uzun ömürlü imparatorluğu olarak kabul edilen Roma hâkimiyetine göre çok ciddi farklılık arz etmekteydi. Çünkü ilk defa Medine'de şekillenen İslâm devletinden başlayarak Osmanlı Devleti'nin sona ermesine kadar Asya, Afrika ve Endülüs'te kurulan, sayıları 200'ü geçen müslümanların idaresindeki devlet yapılanmalarında Antikçağ, Ortaçağ, Yeniçağ ve özellikle modern çağdaki Avrupalılar'ın başlattığı sömürgeleştirme faaliyetlerinin temel gerekçelerini ve hedeflerine rastlanmamaktadır. Avrupa sömürgeciliğinde öne çıkan şey gücünün oluşturduğu hukukun geçerli olması anlayışı İslâm idarelerinde bunun yanında hukuk gücünün de yer alması ilkesine dönüşmüş ve bu ikisinin birlikte yürütülmesiyle farklı bir adalet anlayışı ortaya çıkmıştır. İslâm fetihleri tek bir milletin yönetiminde devam etmeyerek Araplar'dan İranlılar'a, Türkler'e, Berberiler'e, zenci toplumlara, hatta Güney Asya toplumlarına kadar yaygınlık kazanmış ve fetih edilen ülkelerin insanları kısa zamanda fatihler arasında yer almıştır.

İslâmiyet'in hızlı yayılışı karşısında hristiyan dünyası özellikle Avrupa kıtasının içine kapanmak zorunda kaldı ve Akdeniz havzasıyla irtibatını müslümanlarla iş birliğine dayalı olarak yürütebildi. Bu durum-